

บทความวิจัย (Research Article)

ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุต ระเบ้าคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร Folk Performing Arts of *Rabam Khlong Chang* in Kamphaeng Phet Province

ศศิณัฐ รักษ์สุทธิ / Sasinut Ruksuttee

นักศึกษาหลักสูตรศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

Master of Fine Arts Student, Department of Dance, Bunditpatanasilpa Institute

*Corresponding author: ssasinut39@gmail.com

ณรงค์ฤทธิ์ เชาว์กรรม / Narongrit Chaokam

อาจารย์ ดร. โครงการบัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

Lecturer Dr., Graduate School, Bunditpatanasilpa Institute

E-mail: Narongrit.chao@gmail.com

จินตนา สายทองคำ / Jintana Saitongkum

รองศาสตราจารย์ ดร. โครงการบัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

Assoc. Prof. Dr., Graduate School, Bunditpatanasilpa Institute

E-mail: krujin@gmail.com

Received: March 31, 2025 Revised: July 25, 2025 Accepted: September 24, 2025 Published: April 30, 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการและความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุต ระเบ้าคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร โดยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับการแสดงพื้นบ้าน ชุต ระเบ้าคล้องช้าง ได้แก่ ปราชญ์ท้องถิ่น นักแสดงและนักวิชาการที่มีความเชี่ยวชาญ ซึ่งได้รับการคัดเลือกโดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง รวมจำนวนทั้งสิ้น 9 คน ข้อมูลที่รวบรวมได้ถูกนำมาวิเคราะห์และนำเสนอผ่านการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า การแสดงระเบ้าคล้องช้างในจังหวัดกำแพงเพชรไม่มีหลักฐานระบุถึงช่วงเวลาเริ่มต้นอย่างชัดเจน แต่จากการวิเคราะห์บริบททางเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่สันนิษฐานว่ามีอายุมากกว่าหนึ่งศตวรรษ การฟื้นฟูเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ทั้งในพื้นที่ตำบลไตรตรึงษ์และ ตำบลนครชุม โดยปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชนดำเนินการรวบรวมองค์ความรู้ จัดฝึกซ้อม และพัฒนาการแสดงในองค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อสืบทอดและอนุรักษ์ศิลปะการแสดงพื้นบ้านให้คงอยู่จนถึงปัจจุบัน ระเบ้าคล้องช้างมีบทบาทสำคัญทั้งด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น จากรุ่นสู่รุ่น สร้างความสุขให้แก่ผู้แสดงและผู้ชม พร้อมส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่นผ่านกิจกรรมทางวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปะการแสดงพื้นบ้านจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาและสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดกำแพงเพชรให้คงอยู่

คำสำคัญ: ศิลปะการแสดง, การแสดงพื้นบ้าน, ระเบ้าคล้องช้าง, กำแพงเพชร

Abstract

This research aimed to study the origins and significance of the traditional folk performance known as *rabam khlong chang* (the capturing elephant dance) in Kamphaeng Phet Province. A qualitative research approach was employed, utilizing document research and interviews. The informants were individuals involved in *rabam khlong chang*, including local scholars, performers, and academic experts, who were purposively selected, totaling 9 participants. The collected data were analyzed and presented through descriptive analysis.

The findings revealed no clear evidence regarding the exact origins of *rabam khlong chang* in Kamphaeng Phet Province. However, an analysis of the local economic and social contexts suggests that the performance dates back over a century. Its revival began in 1957 in both Trai Trueng and Nakhon Chum Subdistricts. Local scholars and community leaders have gathered knowledge, organized rehearsals, and developed various performance elements to preserve and sustain this traditional folk art to the present day. *Rabam khlong chang* plays a significant social and cultural role, serving as a medium for transmitting local knowledge and wisdom from generation to generation. It brings joy to both performers and audiences, and promotes the local economy through cultural activities and cultural tourism. Therefore, the preservation and promotion of folk performing arts are crucial for the development and reinforcement of Kamphaeng Phet Province's cultural identity.

Keywords: performing arts, folk performance, *rabam khlong chang*, Kamphaeng Phet

บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมซึ่งสืบทอดมาอย่างยาวนาน โดยความร่ำรวยและความงดงามทางด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและแนวปฏิบัติที่เป็นเอกลักษณ์นี้ได้เป็นเสน่ห์ที่ทำให้ประเทศไทยได้รับการกล่าวขานและยอมรับจากนานาประเทศทั่วโลกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วัฒนธรรมไทยเป็นสิ่งที่มีความล้ำค่าและแสดงถึงความเป็นอัตลักษณ์ที่บรรพชนได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดสืบทอดกันมา การยึดถือและสืบทอดประเพณีเหล่านี้เป็นการแสดงออกถึงคุณค่าและความสำคัญที่หล่อหลอมและเชื่อมโยงความคิดของคนในสังคมให้เกิดการยอมรับและสำนึกในวัฒนธรรมของตนเอง องค์ประกอบของภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไทยนั้นครอบคลุมทั้งด้านความคิด ความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี การละเล่นและการแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม ตั้งแต่ระดับกลุ่มชาติพันธุ์ระดับชุมชนพื้นถิ่นวัฒนธรรม ระดับภูมิภาคจนถึงระดับความเป็นชาติ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2559, น. 1) ซึ่งประเทศไทยเป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมอันเก่าแก่ซึ่งได้รับการสืบสานและถ่ายทอดต่อเนื่องมาเป็นเวลายาวนาน วัฒนธรรมหลักของไทยเป็นวัฒนธรรมประจำชาติที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นไทยอย่างชัดเจนโดยวัฒนธรรมเหล่านี้อาจมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันไปตามลักษณะเฉพาะของแต่ละภูมิภาค แต่ทุกวัฒนธรรมยังคงความงดงามและเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่สะท้อนถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประเทศไทยได้อย่างโดดเด่นซึ่งประกอบไปด้วยท้องถิ่นในระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด

จังหวัดกำแพงเพชรเป็นหนึ่งในจังหวัดของประเทศไทย ตั้งอยู่ในเขตภาคกลางตอนบนเชื่อมสู่ภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย มีอายุกว่า 1,500 ปี มีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์หลายด้าน

อันเกิดจากการมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและความเชื่อ ความเชื่อมีผลทำให้เกิดรูปแบบของวัฒนธรรม ประเพณีต่าง ๆ ในจังหวัดกำแพงเพชรมีชุมชนที่สืบทอดภูมิปัญญาของชุมชนมายาวนานกว่า 500 ปี จำนวน 2 ชุมชนคือ ชุมชนนครชุม ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเมืองจังหวัดกำแพงเพชรห่างจากตัวเมืองกำแพงเพชรด้านฝั่งแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตกและชุมชนไตรตรึงษ์ เป็นชุมชนที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ตั้งอยู่ห่างจากเมืองนครชุมประมาณ 12 กิโลเมตร ซึ่งทั้ง 2 ชุมชน แม้จะเป็นชุมชนเมืองแต่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม มีความโดดเด่นหลายด้าน ทั้งศิลปกรรม สถาปัตยกรรม วิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียม ประเพณี โดยเฉพาะในเรื่องการแสดงพื้นบ้านที่มีการสืบทอด ต่อกันมาตั้งแต่อดีต (สันติ อภัยราช, 2544, น. 5)

การแสดงพื้นบ้าน หรือ การละเล่นพื้นบ้าน หมายถึง การละเล่นรื่นเริงหรือมหรสพซึ่งจัดแสดง เพื่อความสำเร็จอารมณ์ของผู้เล่นแต่เน้นที่ผู้ชมเป็นผู้สำคัญมีผู้แสดงหรือคณะผู้แสดงเป็นฝ่ายให้ความบันเทิงหรืออาจร่วมกันทั้งสองฝ่าย มีรูปแบบการแสดงและมีการสืบทอดรูปแบบหลักต่อ ๆ กันมา มิใช่เป็นเพียงการแสดงออกบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นเฉพาะคนหรือเฉพาะคราว (ประภาศรี อึ้งกุล และคณะ, 2557, น. 292) ในจังหวัดกำแพงเพชรมีการแสดงพื้นบ้านหลากหลายการแสดงด้วยกัน การแสดงพื้นบ้านที่เกิดขึ้นมาของแต่ละชุมชนนั้นเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านในชุมชนและมีการพัฒนาดัดแปลงมาจากการละเล่นพื้นบ้านของท้องถิ่นในชุมชน ซึ่งการแสดงพื้นบ้านนั้นแสดงเพื่อความสนุกสนานในเทศกาลต่าง ๆ เป็นการรำเพื่อการรื่นเริงของกลุ่มชนตามหมู่บ้าน ในโอกาสต่าง ๆ หรือเพื่อเกี่ยวพาราสีกันระหว่างชาย – หญิง เช่น รำไท่น รำแม่ศรี ระบำ ก.ไก่ เพลงพวงมาลัย ลิเกป่า ระบำร้องแกั รำวงพื้นบ้าน และ ระบำคล้องช้าง

ระบำคล้องช้าง หรือ เพลงคล้องช้าง เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีความสำคัญในสังคมไทย แต่เดิมเพลงคล้องช้างเป็นเพลงพื้นบ้านที่ใช้ในกิจกรรมการร้องเล่นในหลายภูมิภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในแถบภาคกลางและภาคเหนือ เพลงคล้องช้าง ไม่เพียงแต่เป็นกิจกรรมบันเทิงแต่ยังสะท้อนถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ และเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ ลักษณะเนื้อหาของเพลงคล้องช้างจะแตกต่างกันไปตามพื้นที่ โดยในแต่ละภูมิภาคจะมีการปรับเปลี่ยนเนื้อร้องและท่วงทำนองให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ ในภาคกลางโดยเฉพาะจังหวัดนครปฐม เพลงคล้องช้างนำมาใช้ในกิจกรรมการละเล่นลักษณะรำวง ผู้แสดงจะเคลื่อนไหวไปตามจังหวะดนตรีโดยไม่จำเป็นต้องมีการฝึกฝนอย่างเข้มงวด สิ่งสำคัญคือการร่วมสนุกและมีความสุขในขณะร่วมเล่นร่วมร้อง เนื้อร้องของเพลงคล้องช้างมักจะเป็นการด้นสดหรือ การแต่งคำร้องขึ้นตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ใช่การร้องตามบทที่เตรียมไว้ล่วงหน้า ซึ่งผู้แสดงสามารถประยุกต์คำร้องให้เหมาะสมกับจังหวะและบรรยากาศของการแสดงในขณะนั้น ทำให้การแสดงมีความยืดหยุ่นและเต็มไปด้วยความสนุกสนาน อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่าระบำคล้องช้างในจังหวัดกำแพงเพชรเป็นการแสดงหรือการละเล่นพื้นบ้านที่มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์แตกต่างจากพื้นที่อื่น ๆ กล่าวได้ว่าเป็นจังหวัดเดียวในประเทศไทยที่มีความนิยมและมีการแสดงระบำคล้องช้างปรากฏอย่างเด่นชัด การแสดงระบำคล้องช้างในจังหวัดกำแพงเพชรได้รับการพัฒนาขึ้นจากชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งการแสดงจะสะท้อนถึงความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งระหว่างมนุษย์และช้างในวิถีชีวิตของชาวกำแพงเพชรในอดีต การแสดงระบำคล้องช้างในจังหวัดกำแพงเพชร ไม่เพียงแต่เป็นการร้องเล่นแต่ยังประกอบด้วยการเคลื่อนไหวและท่าทางที่สื่อถึงการทำงานร่วมกันระหว่างมนุษย์และช้าง ซึ่งเป็นการถ่ายทอดวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ของท้องถิ่นผ่านเนื้อร้องและการแสดงท่าทาง รวมถึงการแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์ ทำให้เกิดความสวยงามและน่าสนใจมากยิ่งขึ้นการปรับปรุงและพัฒนาที่เกิดจากความร่วมมือของคนในจังหวัดทำให้ระบำคล้องช้างกลายเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นและน่าภาคภูมิใจของจังหวัดกำแพงเพชร การแสดงนี้ไม่เพียงแต่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนและช้างซึ่งมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ แต่ยังเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นที่สำคัญ

ปัจจุบันในจังหวัดกำแพงเพชรมีเพียง 2 ชุมชน ที่ปรากฏการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้าง คือ ตำบลนครชุม และตำบลไตรตรัง อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งทั้ง 2 ชุมชน มีรูปแบบการแสดงระบายคล้องช้าง ที่แตกต่างกันออกไป เนื่องจากอิทธิพลทางความคิด ความเชื่อ สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่รวมถึงอิทธิพล จากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมอื่นความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของการแสดงพื้นบ้านแต่ละท้องถิ่นจะเห็นได้ จากรูปแบบการแสดง การแสดง สีหน้า ท่าทาง น้ำเสียง ลีลา เครื่องแต่งกาย เครื่องดนตรี การแสดงเหล่านี้ สะท้อนถึงสัญลักษณ์แห่งจิตใจของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ และความเป็นเอกลักษณ์ของการแสดงพื้นบ้านนี้เอง ได้สร้างความภูมิใจให้แก่สมาชิกในสังคมสืบมา (สมหวัง คงประยูร, ม.ป.ป., น. 17)

ชาวบ้านในชุมชนโดยเฉพาะผู้สูงอายุยังมีการสืบทอดระบายคล้องช้างกันอยู่บ้างและมักจะนิยมเล่น ในโอกาสที่เป็นเทศกาลต่าง ๆ ของชุมชนหรือของจังหวัดเท่านั้น เนื่องด้วยสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลง จริณ สิริ (2541, น. 2-3) กล่าวว่า คนไทยเริ่มหันไปนิยมวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการขาด การเลือกสรรวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและรากฐานเดิมของวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะในด้าน ความบันเทิงและความสะดวกสบายที่มาจากสื่อต่าง ๆ เช่น ภาพยนตร์ โทรทัศน์ และวิดีโอที่มีความหลากหลาย และแพร่กระจายเข้ามาอย่างรวดเร็วและทันสมัย การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้เยาวชนรุ่นใหม่มีความสนใจ ต่อวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้นและให้ความสนใจต่อการแสดงพื้นบ้านน้อยลงทำให้การแสดงพื้นบ้านที่มีคุณค่า เริ่มเลือนหายและถูกทอดทิ้ง การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนี้สะท้อนถึงความท้าทายในการอนุรักษ์ และส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้านให้คงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วอันเป็นผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีที่เป็นรากเหง้าท้องถิ่นในการอนุรักษ์ สืบทอดให้คงอยู่เป็นอัตลักษณ์สำคัญของชุมชน

จากเหตุผลข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจและเล็งเห็นถึงความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้าง ซึ่งศิลปะการแสดงพื้นบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สมควรได้รับการอนุรักษ์และสืบทอด โดยการบันทึกจัดเก็บเป็นองค์ความรู้เชิงวิชาการ ทั้งนี้ศึกษาเกี่ยวกับระบายคล้องช้างศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ในเขตพื้นที่ตำบลนครชุมและตำบลไตรตรัง อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับ ความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของระบายคล้องช้าง ของทั้ง 2 ชุมชน เพื่อเป็นประโยชน์ทางด้านการ ศึกษาวิชาการและเป็นข้อมูลสู่การยกระดับศิลปะการแสดงพื้นบ้านของชุมชนด้วยรากฐานวัฒนธรรม ของท้องถิ่นของชุมชนตนเอง อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมศิลปะการแสดงพื้นบ้านของท้องถิ่นรวมทั้ง เผยแพร่ศิลปะการแสดงพื้นบ้านของจังหวัดกำแพงเพชรเป็นมรดกทางวัฒนธรรมนำสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็ง และต่อยอดมูลค่าเชิงเศรษฐกิจสู่ชุมชนและประเทศชาติ

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร

การทบทวนวรรณกรรม

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่าพื้นที่ตำบลคลองสวนหมากและชุมชนบ้านปากคลองใต้ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลนครชุม มีพัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์อย่าง ใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะการทำไม้และการคมนาคมทางน้ำ ซึ่งถือเป็นฐานสำคัญของวิถีชีวิต ของชุมชนในอดีต

ในช่วงปี พ.ศ. 2460 บริษัทลำข้าวเริ่มทำไม้ในตำบลคลองสวนหมาก การทำไม้ในยุคนั้นยังคงอาศัยแรงงานคนและสัตว์เป็นกลไกหลัก ใช้คนงาน ช้าง และควาย และมีเครื่องมือช่วยในการทำไม้ได้แก่ ขวาน เลื่อย เครื่องขนส่งได้แก่พวกล้อไม้ ล้อเหล็ก เกวียน เป็นต้น การทำไม้จะแบ่งงานเป็น 2 ช่วงใหญ่ คือ ช่วงตรวจไม้ เพื่อคัดเลือกไม้ โดยไม้ที่ถูกเลือกจะถูกตัดและกองไว้ตามจุดต่าง ๆ และช่วงชักลาก เมื่อใกล้เข้าสู่หน้าน้ำจะใช้ช้างและควายเทียมล้อชักลากมากองที่ริมคลองเพื่อรอให้น้ำหลากขึ้น แล้วผลักไม้ลงคลองให้ลอยตามน้ำมาออกที่ปากคลองสวนหมาก ซึ่งจะมีการรวบรวมไม้ที่ปากคลองแล้วผูกเป็นแพ ล่องตามน้ำไปขายที่ปากน้ำโพ บ้านปากคลองใต้ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้กับวัดพระบรมธาตุ โดยมีทรัพยากรธรรมชาติและระบบการคมนาคมที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านในอดีต อาชีพหลักของชุมชนในพื้นที่ประกอบด้วยการทำไร่ การเก็บหาของป่า และการรับจ้างทั่วไป โดยในช่วงปี พ.ศ. 2470 การหาของป่าและการทำไม้ถือเป็นอาชีพที่ได้รับความนิยมสูงสุด เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้ในบริเวณดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ การตั้งถิ่นฐานใกล้กับแม่น้ำปิงและคลองสวนหมาก ทำให้บ้านปากคลองใต้มีบทบาทสำคัญในฐานะจุดเชื่อมต่อการคมนาคมทางน้ำ โดยชุมชนนี้เป็นทางเข้าสู่คลองสวนหมากซึ่งทำหน้าที่เป็นเส้นทางหลักสำหรับการลำเลียงสินค้า เช่น แปะขงและเรือสินค้า การเดินเรือในพื้นที่นี้ช่วยสนับสนุนการค้าขายและการติดต่อสื่อสารระหว่างชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำกับชุมชนในพื้นที่สูง อาชีพที่เกี่ยวข้องกับการทำไม้ เช่น การตัดไม้ การล่องแพขงจากคลองสวนหมากและแม่น้ำปิง ตลอดจนการล่องเรือสินค้าที่บรรทุกผลิตผลจากป่า เป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของชุมชนบ้านปากคลองใต้ กิจกรรมเหล่านี้ไม่เพียงแต่อำนวยประโยชน์ด้านเศรษฐกิจแก่ชุมชนแต่ยังส่งผลต่อโครงสร้างทางสังคมและรูปแบบการดำรงชีวิตของชาวบ้าน (อมรรัตน์ เกียงขจร, 2541, น. 21)

ในด้านวัฒนธรรม “ระบำคล้องช้าง” เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตการทำไม้ของจังหวัดกำแพงเพชรในอดีต ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการใช้ช้างเป็นพาหนะสำคัญในการชักลากไม้จากป่า เนื้อหาของการแสดงสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ต่อมาในช่วงปีพุทธศักราช 2525 - 2527 สมัยนายเขาวนวิศ สุตลาภา ผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร ต้องการฟื้นฟูศิลปะการแสดงพื้นบ้าน จึงสั่งการให้ผู้ใหญ่บ้านสืบค้นศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ที่เป็นศิลปะการแสดงเก่าแก่ “บุญช่วย ชัยพรอุปถัมภ์” ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 ตำบลนครชุม ได้ทำการสืบค้นศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ของบ้านนครชุม ซึ่งปรากฏว่าพบศิลปะการแสดงหลายอย่าง ได้แก่ ระบำคล้องช้าง ลิเกป่า รำแม่ศรี เพลงพวงมาลัย ฯลฯ จึงได้รวมกลุ่มผู้ที่เคยเห็นการแสดงชนิดนี้ ซึ่งตอนนั้นได้รวมกลุ่มได้พอเพลง แม่เพลง ได้ 24 คน โดย “ระบำคล้องช้าง” มีวัตถุประสงค์เพื่อความสนุกสนานและความรื่นเริงในงานประเพณีต่าง ๆ เช่น งานสงกรานต์และงานทำบุญกลางบ้าน และต่อมาได้พัฒนาไปสู่การแสดงในงานรื่นเริงทั่วไปมากขึ้น (ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม, 2555, น. 1)

จากการทบทวนวรรณกรรมสรุปได้ว่า พื้นที่ศึกษาในอดีตมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในด้านเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของชุมชน โดยเฉพาะการทำไม้และการคมนาคมทางน้ำ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำรงชีวิตและการพัฒนาเศรษฐกิจในอดีต นอกจากนี้ ยังพบว่าชุมชนมีความเชื่อมโยงกับมิติทางวัฒนธรรมผ่านศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ซึ่งสะท้อนอัตลักษณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างชัดเจน

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบำคล้องช้างของตำบลนครชุมและตำบลไตรตรัง อำเภอมะเข่ จังหวัดกำแพงเพชร โดยกำหนดขอบเขตของการวิจัยออกเป็น 4 ด้าน คือ ด้านเนื้อหา ด้านระยะเวลา ด้านพื้นที่ และด้านบุคคลให้ข้อมูล

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

เพื่อศึกษาความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้าง ของตำบลนครชุมและตำบลไทรตรัง อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 - 2567

2. ขอบเขตด้านระยะเวลา

ผู้วิจัยศึกษาความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้านระบายคล้องช้าง ของตำบลนครชุมและตำบลไทรตรัง อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 - 2567

3. ขอบเขตด้านพื้นที่

ผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ในการศึกษาข้อมูลที่บ้านนครชุม อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร และตำบลไทรตรัง อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร

4. ขอบเขตด้านบุคคลให้ข้อมูล

การศึกษานี้มุ่งศึกษาความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร ของตำบลนครชุมและตำบลไทรตรัง อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร โดยวิธีการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้าง ที่มีความเชี่ยวชาญ และมีประสบการณ์ด้านการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้างมากกว่า 20 ปี เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการให้ข้อมูล การตรวจสอบ และการวิเคราะห์ข้อมูล กำหนดแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเขตพื้นที่ตำบลนครชุม อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร จำนวน 3 คน
2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเขตพื้นที่ตำบลไทรตรัง อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร จำนวน 3 คน
3. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลจากสภาวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร / นักวิชาการ จำนวน 3 คน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยอาศัยข้อมูลพื้นฐานจากการศึกษา เอกสารทางวิชาการ การสัมภาษณ์ ด้วยวิธีการศึกษาค้นคว้า เรียบเรียงข้อมูลและวิเคราะห์ เพื่อใช้เป็นหลักและแนวทางในการสังเคราะห์ข้อมูลในด้านต่าง ๆ โดยมีขั้นตอนและกระบวนการดำเนินการศึกษา ดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายและการเลือกกลุ่มเป้าหมาย

การศึกษานี้มุ่งศึกษาความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร โดยวิธีการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้าง ที่มีความเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ด้านการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้างมากกว่า 20 ปี เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการให้ข้อมูล การตรวจสอบและการวิเคราะห์ข้อมูลโดยแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเขตพื้นที่ตำบลนครชุม อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร จำนวน 3 คน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเขตพื้นที่ตำบลไทรตรัง อำเภอมือ จังหวัดกำแพงเพชร จำนวน 3 คน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลจากสภาวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร / นักวิชาการ จำนวน 3 คน รวมทั้งสิ้น 9 คน

2. การเก็บรวบรวมและการจัดกระทำข้อมูล

ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลได้ดำเนินการ 2 ส่วน คือ การศึกษาข้อมูลเอกสารและการศึกษาข้อมูลภาคสนาม

2.1 การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากเอกสารเชิงวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นการศึกษาค้นคว้า เอกสาร ทั้งที่เป็นหลักฐานในชั้นปฐมภูมิ (Primary source) เอกสารหรือข้อมูลที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหรือ

เหตุการณ์ที่กำลังศึกษา เช่น บันทึกส่วนตัว ภาพนิ่ง และชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) เป็นการวิเคราะห์ หรือ การตีความจากข้อมูลในชั้นปฐมภูมิ เช่น หนังสือประวัติศาสตร์กำแพงเพชร บทความวิจัย หรือสารานุกรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะรวบรวมข้อมูลจากหลายแหล่งเพื่อเสนอภาพรวมหรือข้อสรุปเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์นั้น ๆ โดยศึกษาจากแหล่งศึกษาค้นคว้า ดังนี้

- 1) สำนักหอสมุดแห่งชาติ
- 2) แหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมตำบลไตรตรัง อำเภอมือง จังหวัดกำแพงเพชร
- 3) ฐานข้อมูลออนไลน์ หนังสืออิเล็กทรอนิกส์

2.2 การศึกษาข้อมูลภาคสนาม

ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้างในตำบลนครชุม และตำบลไตรตรัง อำเภอมือง จังหวัดกำแพงเพชร ทำการสัมภาษณ์บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับการแสดงพื้นบ้าน เช่น นักแสดง ผู้ฝึกสอน หรือผู้ที่มีประสบการณ์ในการแสดง ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) โดยกำหนดแนวข้อคำถามเบื้องต้น แต่ไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนสำหรับคำถามที่ใช้การตั้งคำถามจะเป็นไปอย่างอิสระผู้วิจัยสามารถปรับเปลี่ยนหรือเพิ่มเติมคำถามตามความเหมาะสมระหว่างการสนทนา

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยมีการกำหนดประเด็นคำถามไว้ล่วงหน้าเพื่อใช้เป็นแนวทางในการสนทนา ซึ่งช่วยให้การสัมภาษณ์ดำเนินไปอย่างมีทิศทาง และเน้นไปที่ข้อมูลที่ต้องการศึกษา ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลการสัมภาษณ์โดยการจดบันทึกและบันทึกเสียง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนและถูกต้องจากการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเขตพื้นที่ตำบลนครชุม อำเภอมือง จังหวัดกำแพงเพชร จำนวน 3 คน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเขตพื้นที่ตำบลไตรตรัง อำเภอมือง จังหวัดกำแพงเพชร จำนวน 3 คน และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจากสภาวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร /นักวิชาการ จำนวน 3 คน ซึ่งให้ข้อมูลครอบคลุมถึงความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของการแสดง ระบายคล้องช้าง นอกจากนี้ยังมีการแบ่งปันประสบการณ์จากผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและมีส่วนร่วมในการแสดง ระบายคล้องช้าง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญ

4. การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความถูกต้องโดยการประเมินว่าข้อมูลที่รวบรวมมาจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ มีความถูกต้องและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยหรือไม่และเปรียบเทียบกับแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้ เช่น งานวิจัยที่เคยดำเนินการมาก่อน เอกสารทางวิชาการและข้อคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญในเรื่องที่ศึกษา เพื่อประเมินคุณภาพและความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์และสรุปผลได้อย่างมั่นใจ

5. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร (Documentary Research) การเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field work) โดยวิเคราะห์ข้อมูลให้เป็นไปตามกรอบวัตถุประสงค์หลักที่ตั้งไว้ คือ ศึกษาความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร โดยวิเคราะห์จากการทบทวนวรรณกรรมและการศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) และทุติยภูมิ (Secondary source) รวมถึงข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับศิลปะการแสดงพื้นบ้านระบายคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร

6. การนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยได้จัดทำข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้เป็นรูปเล่มวิทยานิพนธ์ในรูปแบบที่ชัดเจนและเป็นระบบ จัดระเบียบข้อมูลอย่างเหมาะสม และจัดทำบทความเพื่อเผยแพร่ลงวารสาร เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจและเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย ซึ่งเป็นไปตามวิธีการดำเนินการวิจัยที่ได้วางไว้ โดยหวังว่าผลงานนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและการพัฒนาศิลปะการแสดงพื้นบ้านในอนาคตอย่างยั่งยืน

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่องความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบายคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร ปรากฏผลตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

1. ความเป็นมาและ พัฒนาการของการแสดงระบายคล้องช้างในจังหวัดกำแพงเพชร

1.1 ระยะแรก : การก่อกำเนิดและความเป็นมา

การแสดงระบายคล้องช้างในจังหวัดกำแพงเพชร เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม แม้จะไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สามารถระบุช่วงเวลาเริ่มต้นของการแสดงนี้ได้อย่างชัดเจน แต่จากการวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ควบคู่กับการศึกษาข้อมูลจากปราชญ์ชาวบ้านผู้สืบทอดศิลปะการแสดงดังกล่าว สามารถสันนิษฐานได้ว่า การแสดงระบายคล้องช้างมีอายุไม่น้อยกว่าหนึ่งศตวรรษ ความเก่าแก่ของระบายคล้องช้างสอดคล้องกับบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในท้องถิ่น โดยเฉพาะในช่วงที่อุตสาหกรรมป่าไม้ของจังหวัดกำแพงเพชรมีความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งมี การใช้แรงงานช้างในการลากซุงไม้เป็นจำนวนมาก

อุตสาหกรรมป่าไม้ในประเทศไทยเริ่มปรากฏชัดเจนภายหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ส่งผลให้ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดกำแพงเพชรถูกนำมาใช้ประโยชน์ผ่านระบบสัมปทานของพ่อค้าไม้ และกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญของรัฐ โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือและภาคเหนือตอนล่าง พัฒนาการของอุตสาหกรรมไม้ดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นอย่างมีนัยสำคัญ

ปี พ.ศ. 2460 บริษัทล่าช้างได้เริ่มดำเนินกิจการทำไม้ในตำบลคลองสวนหมาก ซึ่งในปัจจุบันคือพื้นที่ตำบลนครชุม ในช่วงเวลาดังกล่าว กระบวนการดำเนินงานในอุตสาหกรรมป่าไม้ยังคงพึ่งพาแรงงานมนุษย์และสัตว์เป็นกำลังหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งช้างซึ่งได้รับการฝึกฝนให้ปฏิบัติหน้าที่ลากท่อนไม้จากพื้นที่ป่าทึบกันดารไปยังแหล่งน้ำ เพื่ออำนวยความสะดวกในการลำเลียงไม้ต่อไปในระบบการผลิตของอุตสาหกรรม

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา โครงสร้างของอุตสาหกรรมทำไม้ในประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การดำเนินงานภายใต้รัฐวิสาหกิจและกลุ่มบริษัทเอกชนในระดับท้องถิ่น ส่งผลให้บทบาทของชาวบ้านที่เคยประกอบอาชีพทำไม้และเก็บของป่าค่อย ๆ ลดลงอย่างมีนัยสำคัญ เพื่อป้องกันผลกระทบต่อระบบสัมปทานที่อยู่ภายใต้การควบคุมของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ โดยเฉพาะในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 การประกอบอาชีพเก็บของป่าและการรับจ้างทำไม้ของชาวบ้านลดลงอย่างต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างเข้มข้นและความก้าวหน้าทางด้านการคมนาคมทางบก

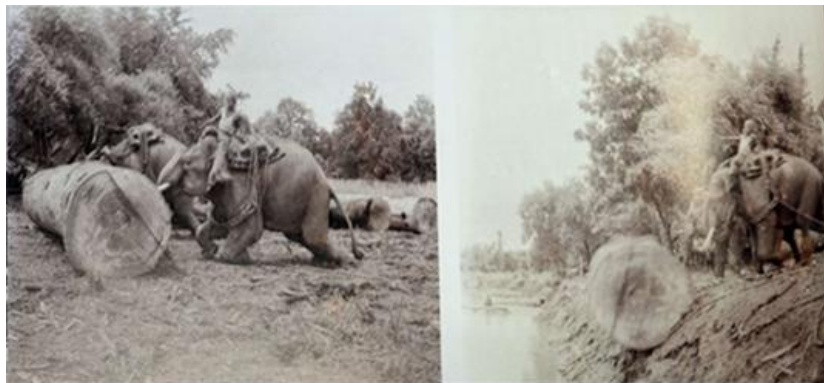
ในอดีต วิถีชีวิตของชุมชนในจังหวัดกำแพงเพชรมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่โดยรอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับ “ช้าง” ซึ่งมีได้เป็นเพียงสัตว์ป่าธรรมดา หากแต่ได้รับการยอมรับในฐานะทรัพยากรมีชีวิตที่มีบทบาทสำคัญในการดำรงชีพของชาวบ้านในหลายด้าน ทั้งแรงงาน การคมนาคม และการหาเลี้ยงชีพ ภายใต้อิทธิพลของระบบสัมปทานไม้ ช้างถูกนำมาใช้เป็นแรงงานหลักในการ

ลากและขนส่งท่อนไม้จากพื้นที่ป่าธรรมชาติมายังจุดรวบรวมน้ำ ชาวบ้านมีบทบาทสำคัญในการจับช้างป่ามาฝึกฝนเพื่อใช้งานโดยอาศัยองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ ซึ่งสะท้อนให้เห็นระบบการจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับบริบททางภูมิศาสตร์และเศรษฐกิจของท้องถิ่น

ช้างเป็นสัตว์พื้นเมืองที่มีศักยภาพสูงในการเคลื่อนที่ในภูมิประเทศทุรกันดาร สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมซับซ้อน เช่น ป่าเขาและลำธารธรรมชาติ รวมถึงการเดินทางในพื้นที่สูงชัน โดยมีร่างกายที่แข็งแรงและกำลังมหาศาล ช้างจึงเหมาะสมกับงานที่ต้องใช้แรงดึงสูงอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในอุตสาหกรรมป่าไม้ที่เครื่องจักรไม่สามารถเข้าถึงได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในภาคอุตสาหกรรมนี้ ช้างได้รับการฝึกฝนให้มีความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น การเลื้อน ดึง หมุน และลากท่อนซุง ซึ่งงานเหล่านี้ต้องการทั้งความแข็งแรงและการควบคุมแรงดึงอย่างแม่นยำ เพื่อขนย้ายไม้ขนาดใหญ่ข้ามลำธาร โขดหิน และพื้นที่ลาดชัน การใช้แรงงานช้างช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการลำเลียงไม้จากป่าสู่แหล่งรวบรวมน้ำหรือลำคลอง ทั้งยังเป็นการสะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ทรัพยากรสัตว์เพื่ออำนวยความสะดวกในงานที่ต้องใช้แรงงานอย่างหนัก

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับช้างในฐานะ “คู่แรงงาน” ถือเป็นรากฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นนำไปสู่การสร้างสรรค์พัฒนาจนเกิดเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านภาคเหนือตอนล่างที่มีชื่อว่า “ระบำคล้องช้าง” การแสดงนี้ผสมผสานศิลปะการรำรำ การขับร้อง และดนตรี โดยมีลักษณะการแสดงเป็นหมู่คณะ ทั้งชายและหญิงร่วมถ่ายทอดเรื่องราวและวิถีชีวิตผ่านการลีลา ท่าทาง เคลื่อนไหวทางร่างกาย สะท้อนอารมณ์หยอกล้อและเกี้ยวพาราสี นอกจากความงดงามทางนาฏศิลป์แล้วระบำคล้องช้างยังทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่สำคัญในการถ่ายทอดประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และความเชื่อของชุมชนผ่านองค์ประกอบเชิงสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ในกระบวนการต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนภาพกิจกรรมในอดีต เช่น กระบวนการจับและคล้องช้าง การทำงานร่วมกันระหว่างมนุษย์และสัตว์ในการดำรงชีวิตประจำวัน ตลอดจนการจัดการแรงงานสัตว์ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชน รวมถึงอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบการแสดงที่สำคัญ คือ “ผ้าขาวม้า” มาเป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดง ซึ่งทำหน้าที่แทนเชือกในการคล้องช้างในอดีต การใช้ผ้าขาวม้านี้สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเลือกวัสดุพื้นบ้านมาจำลองในการแสดง พร้อมสร้างมิติทางสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงผู้แสดงหรือ ผู้ชมกับประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตชุมชน ช่วยเน้นย้ำความงดงามเชิงศิลปะการแสดงพื้นบ้านและการถ่ายทอดเรื่องราวเชิงวัฒนธรรมจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ภาพที่ 1 ช้างลากท่อนไม้ซุงลงแม่น้ำในจังหวัดกำแพงเพชร

หมายเหตุ. สมุดภาพกำแพงเพชร (น. 144), โดย เอนก นาวิกมูล และคณะ, 2565, บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.

การแสดง "ระบำล่องช้าง" ในจังหวัดกำแพงเพชร ปรากฏในสองตำบลหลักของอำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ได้แก่ ตำบลนครชุมและตำบลไตรตรึงษ์ ซึ่งทั้งสองตำบลนี้มีบทบาทสำคัญในการรักษาและส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันยังไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่าการแสดงดังกล่าวมีต้นกำเนิดจากตำบลใดก่อน เนื่องจากขาดข้อมูลที่ระบุช่วงเวลาการกำเนิดของการแสดงอย่างเป็นทางการ แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานที่แน่ชัดเกี่ยวกับแหล่งที่มาของระบำล่องช้าง แต่รูปแบบการแสดงระบำล่องช้างของทั้งสองชุมชนมีรากฐานมาจากวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับอาชีพการทำไม้ ซึ่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เคยมีความสำคัญต่อชุมชนในอดีต โดยวิถีชีวิตที่คล้ายคลึงกันจึงส่งเสริมให้เกิดพลวัตทางวัฒนธรรมระหว่างตำบลนครชุมและตำบลไตรตรึงษ์เป็นตัวอย่างที่สำคัญของการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมในพื้นที่ที่มีความใกล้ชิดกันทั้งทางภูมิศาสตร์และวิถีชีวิตของประชาชน ทั้งสองตำบล มีภูมิหลังทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งเป็นปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และรูปแบบการแสดงที่มีลักษณะร่วมกัน ความเป็นชุมชนใกล้เคียงทำให้การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมเป็นไปได้โดยสะดวก ทำให้ระบำล่องช้างซึ่งเป็นการแสดงที่สะท้อนถึงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมท้องถิ่นของทั้งสองตำบลกลายเป็นอัตลักษณ์ร่วมที่ทั้งสองฝ่ายต่างพยายามอนุรักษ์และฟื้นฟูขึ้นใหม่

1.2 ระบุพื้นที่พัฒนา และการสืบทอด

รูปแบบของการแสดงได้มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน รวมทั้งสะท้อนอัตลักษณ์เฉพาะของแต่ละพื้นที่ การแสดงระบำล่องช้างจึงถือเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างองค์ความรู้ดั้งเดิมและแนวคิดสร้างสรรค์ของชาวบ้าน ส่งผลให้การแสดงสามารถดำรงอยู่ได้ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการปรับให้เหมาะสมกับยุคสมัย การฟื้นฟูการแสดงระบำล่องช้างเริ่มมีความชัดเจนมากขึ้นหลังปี พ.ศ. 2500 โดยมีการดำเนินงานอย่างเป็นระบบผ่านกระบวนการอนุรักษ์ ถ่ายทอด และพัฒนาองค์ความรู้ด้านศิลปะการแสดงพื้นบ้าน

การฟื้นฟูและพัฒนาการแสดงระบำล่องช้างในพื้นที่ตำบลไตรตรึงษ์ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ได้เริ่มต้นอย่างเป็นรูปธรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 โดยปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ นำโดยอาจารย์สุขศรี สิทธิประธานชมรมส่งเสริมการท่องเที่ยวไตรตรึงษ์ได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญขององค์ความรู้ด้านศิลปะการแสดงพื้นบ้าน จึงได้ดำเนินการรวบรวมและจัดบันทึกเนื้อเพลงของระบำล่องช้างไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่ออนุรักษ์องค์ความรู้ดั้งเดิมไม่ให้สูญหายตามกาลเวลา ในช่วงเวลาดังกล่าวชุมชนได้ริเริ่มกระบวนการรื้อฟื้นการแสดงระบำล่องช้างขึ้นใหม่ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นจากผู้สูงอายุภายในชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญ การฟื้นฟูในระยะแรกเริ่มจากการจัดกิจกรรมการฝึกอบรมในสถานศึกษา ก่อนจะขยายไปสู่ระดับชุมชนผ่านการฝึกซ้อมและจัดการแสดงในงานประเพณีและกิจกรรมท้องถิ่นต่าง ๆ

ปี พ.ศ. 2527 ปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลไตรตรึงษ์ ประกอบด้วย นางเสนอ สิทธิ นายบุญส่ง แสงอุทัย นายเสริม มั่งตา นายวิวัฒน์ รอดวงศ์ นางบุญแทน แสงอุทัย และนางสุขศรี สิทธิ ได้ร่วมมือกันดำเนินการพัฒนาและปรับปรุงบทเพลงประกอบการแสดงระบำล่องช้าง เพื่อให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทั้งในด้านเนื้อหาและโครงสร้าง โดยยังคงเนื้อหาที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของชุมชนไว้อย่างครบถ้วนและสอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น

ปี พ.ศ. 2561 ตำบลไตรตรึงษ์มีความพยายามในการยกระดับเอกลักษณ์ของการแสดงระบำล่องช้างให้มีความโดดเด่นยิ่งขึ้น ผ่านการออกแบบและพัฒนาเครื่องแต่งกายที่สะท้อนถึงความงามและความเป็น

เอกลักษณ์เฉพาะของตำบลไตรตรึงษ์อย่างชัดเจน การพัฒนาดังกล่าวถือเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่ในสังคมร่วมสมัยอย่างยั่งยืน

เมื่อถึงปี พ.ศ. 2568 ประชาชนชาวบ้านผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการแสดงระบำคล้องช้างส่วนใหญ่ได้ล่วงลับไปตามกาลเวลา เหลือเพียงอาจารย์สุขศรี สิทธิ ซึ่งยังคงมีบทบาทสำคัญเป็นแกนนำหลักในการอนุรักษ์ สืบทอด และเผยแพร่องค์ความรู้ด้านศิลปะการแสดงระบำคล้องช้างอย่างต่อเนื่อง อาจารย์สุขศรีได้จัดตั้งบ้านของตนเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวตำบลไตรตรึงษ์ ทั้งในด้านอาหารพื้นถิ่น ศิลปวัฒนธรรม และศิลปะการแสดงพื้นบ้าน โดยดำเนินงานร่วมกับสมาชิกในชุมชนซึ่งยังคงมีส่วนร่วมในการสืบทอดและอนุรักษ์การแสดงระบำคล้องช้างให้ดำรงอยู่ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ในขณะเดียวกัน การฟื้นฟูการแสดงระบำคล้องช้างในพื้นที่ตำบลนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ได้เริ่มต้นขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2525–2527 ภายใต้นโยบายของนายเชาวน์วงศ์ สุตลาภา ผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชรในขณะนั้น ซึ่งให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูศิลปะการแสดงพื้นบ้าน โดยได้กำหนดแนวทางในการส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ พร้อมทั้งมอบหมายให้ผู้นำชุมชนมีบทบาทในการสำรวจและรวบรวมศิลปะการแสดงที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของพื้นที่ จากการดำเนินการดังกล่าว นายบุญช่วย ชัยพรอุปถัมภ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 ตำบลนครชุม ได้ทำหน้าที่สำรวจและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับศิลปะการแสดงพื้นบ้านในชุมชนอย่างเป็นระบบ ผลการสำรวจพบว่ามีศิลปะการแสดงพื้นบ้านหลากหลายประเภทที่ยังคงหลงเหลือและได้รับการถ่ายทอดในระดับครัวเรือนและชุมชน เช่น ระบำคล้องช้าง ลิเกป่า และรำแม่ศรี ซึ่งล้วนเป็นศิลปะการแสดงที่มีความเก่าแก่และมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความมั่งคั่งทางภูมิปัญญาที่ฝังรากลึกในวิถีชีวิตของชุมชนมาอย่างยาวนาน เพื่อตอบสนองต่อนโยบายการฟื้นฟูวัฒนธรรมของจังหวัดและตอกย้ำความสำคัญของศิลปะพื้นบ้านในฐานะทุนวัฒนธรรมของท้องถิ่น นายบุญช่วยจึงได้ดำเนินการรวบรวมประชาชนชาวบ้านในตำบลนครชุม ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับศิลปะการแสดงพื้นบ้านมาร่วมกันจัดกระบวนการฟื้นฟูศิลปะการแสดงเหล่านั้นขึ้นอีกครั้ง โดยเน้นทั้งการรวบรวมข้อมูล การถ่ายทอดองค์ความรู้ เพื่อให้เยาวชนและสมาชิกในชุมชนได้ตระหนักถึงคุณค่าและมีส่วนร่วมในการสืบสานวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ตำบลนครชุมได้ดำเนินการธำรงรักษาศิลปะการแสดงพื้นบ้านหลากหลายชุดอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะยังไม่มี การจัดตั้งสถานที่หรือศูนย์การเรียนรู้เฉพาะสำหรับการอนุรักษ์ศิลปะการแสดงดังกล่าวก็ตาม สำหรับระบำคล้องช้างในพื้นที่ตำบลนครชุม รูปแบบการแสดงยังคงรักษาความเป็นพื้นบ้านดั้งเดิมไว้อย่างครบถ้วน โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในโครงสร้างท่าหรือองค์ประกอบหลักของการแสดง ในด้านเครื่องแต่งกายของผู้แสดง มีการพัฒนาและปรับปรุงให้มีความงดงามและร่วมสมัยยิ่งขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนดังกล่าวมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างภาพลักษณ์และความน่าสนใจของการแสดง อีกทั้งยังเป็นกลไกหนึ่งในการส่งเสริมความต่อเนื่องของการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านในชุมชน

ศิลปะการแสดงพื้นบ้านถือเป็นหนึ่งในรูปแบบของการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนวิถีชีวิตและค่านิยมของชุมชน ระบำคล้องช้างจึงมีรูปแบบการแสดงเป็นการจำลองบทบาทของชาวบ้าน โดยกำหนดให้ผู้หญิงแสดงบทบาทแทนช้างตัวเมียและผู้ชายรับบทบาทในการจับช้าง การกำหนดบทบาทเช่นนี้สะท้อนให้เห็นโครงสร้างและแนวคิดทางสังคมในอดีตของชุมชน ซึ่งใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดองค์ความรู้และวิถีชีวิต อีกทั้งสะท้อนถึงวิธีการแสดงความรักหรือเกี่ยวพาราสีที่มีลักษณะเป็นการหยอกล้อกันอย่าง

สร้างสรรค์ แทนการสื่อสารอย่างตรงไปตรงมา ทั้งนี้ เนื่องจากข้อจำกัดด้านการสื่อสารในอดีตที่ยังขาดเทคโนโลยีสมัยใหม่ การแสดงพื้นบ้านจึงเป็นพื้นที่สำคัญที่เอื้อให้เกิดการพบปะ แลกเปลี่ยนข่าวสาร เสริมสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชน และเพื่อความสนุกสนานรื่นเริง ในอดีตมักจัดแสดงในช่วงเทศกาลสำคัญ เช่น เทศกาลสงกรานต์ งานบุญกลางบ้าน

ต่อมาการแสดงระบำล่องช้างได้รับความนิยมและมีการจัดการแสดงในงานรื่นเริงทั่วไป รวมถึงประเพณีต่าง ๆ ของจังหวัดกำแพงเพชร เช่น ประเพณีบพระ-เล่นเพลง ประเพณีงานสารทไทย กลัวยี่ไขเมืองกำแพง ซึ่งสะท้อนถึงการปรับตัวของกิจกรรมทางวัฒนธรรมเพื่อให้เข้ากับบริบทสังคมและเทศกาลที่หลากหลายยิ่งขึ้น การแสดงระบำล่องช้างได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งผ่านกระบวนการเรียนรู้ ปฏิบัติตามแบบแผนที่สืบทอดกันมา ใช้วิธีการเล่าขาน ถ่ายทอดความรู้และฝึกฝนผ่านการสังเกต และปฏิบัติจริง โดยปราศจากการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าผู้ใดเป็นผู้ริเริ่มหรือประดิษฐ์การแสดงดังกล่าวขึ้นเป็นบุคคลแรก เนื่องจากลักษณะของศิลปะการแสดงพื้นบ้านมักเกิดจากการสร้างสรรค์ร่วมกันของชุมชนและมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

จากกระบวนการฟื้นฟูและการสืบทอดที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง การแสดงระบำล่องช้างจึงไม่ได้เป็นเพียงแค่ศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่สะท้อนถึงความงดงามทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่มีบทบาทในการธำรงรักษาและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน รวมทั้งเสริมสร้างความสัมพันธ์และความต่อเนื่องระหว่างรุ่นในสังคมไทย กระบวนการนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างศิลปวัฒนธรรมกับโครงสร้างทางสังคม โดยศิลปะการแสดงดังกล่าวมีบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนผ่านการถ่ายทอดองค์ความรู้ ประเพณี และค่านิยมที่สะท้อนถึงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น นอกจากนี้ยังทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่ช่วยเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบันและส่งต่อไปยังอนาคตอย่างยั่งยืน

2. ความสำคัญของการแสดงระบำล่องช้างในจังหวัดกำแพงเพชร

2.1 ความสำคัญต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรม

ระบำล่องช้างสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับช้างซึ่งเป็นส่วนสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนในอดีต ทั้งด้านการประกอบอาชีพ การคมนาคม และการใช้แรงงานในป่าไม้ และกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ การแสดงจึงทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์เชิงประสบการณ์ ถ่ายทอดประสบการณ์ ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีปฏิบัติที่ชุมชนได้ยึดถือ ระบำล่องช้างเป็นเครื่องมือทำให้คนรุ่นใหม่สามารถเข้าใจและตระหนักถึงรากเหง้าในวิถีชีวิตท้องถิ่น ตลอดจนรับรู้ถึงคุณค่าของสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน บอกเล่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านแนวคิดการแสดง บทร้อง หรือองค์ประกอบการแสดงที่คนรุ่นก่อนได้สร้างสรรค์ไว้

2.2 ความสำคัญทางสังคมและชุมชน

การแสดงระบำล่องช้างมิได้เป็นเพียงแค่การเป็นกิจกรรมเพื่อความบันเทิงหรือสร้างความสนุกสนานในระดับชุมชนเท่านั้น หากแต่ยังทำหน้าที่เป็นกลไกทางสังคมที่ส่งเสริมความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิกในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ การแสดงระบำล่องช้างเปิดพื้นที่ให้คนในทุกช่วงวัยสามารถมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ข้ามรุ่น และส่งเสริมความเข้าใจระหว่างวัยภายในชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วมในการเตรียมงานและการแสดงมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม อาทิ การส่งเสริมความรัก ความเข้าใจ และความเอื้ออาทรระหว่างสมาชิกในชุมชน การดำเนินกิจกรรมร่วมกันดังกล่าวยังส่งผลในเชิงบวกต่อการพัฒนาทักษะด้านการทำงานร่วมกัน การแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และแนวคิด ตลอดจนการวางแผนและจัดการกิจกรรมที่มีเป้าหมายร่วมกัน ซึ่งล้วนเป็น

องค์ประกอบสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน ผ่านการเสริมสร้างความเข้าใจ ความไว้วางใจ และการสนับสนุนซึ่งกันและกันในระดับท้องถิ่นเป็นรูปธรรม ตัวอย่างเช่น การรวมกลุ่มซ้อมหรือการแสดงในงาน ประเพณี หรือ งานทั่วไปต่าง ๆ ซึ่งช่วยเสริมสร้างความพันธ์และความเข้มแข็งของชุมชนมากขึ้น

ภาพที่ 2 การแสดงระบำคล้องช้าง

หมายเหตุ. โดย ศศิณัฐ รักสุทธิ, 2568.

2.3 ความสำคัญต่อสุขภาวะ

การแสดงระบำคล้องช้างมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมสุขภาวะทั้งทางกายและจิตใจ โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งมักเลือกกิจกรรมศิลปะการแสดงพื้นบ้านเป็นรูปแบบของการออกกำลังกายที่เหมาะสมกับสภาพร่างกายและวิถีชีวิต ส่งผลให้เกิดการพัฒนาสมรรถภาพทางกาย ช่วยชะลอความเสื่อมของระบบต่าง ๆ ในร่างกาย และลดความเสี่ยงของโรคเรื้อรังที่เกี่ยวข้องกับภาวะขาดการเคลื่อนไหว เช่น โรคข้อเสื่อม ในมิติทางจิตใจ การฝึกซ้อมและแสดงระบำคล้องช้างยังมีคุณค่าทางจิตวิทยาอย่างชัดเจน โดยช่วยลดระดับความตึงเครียด สร้างความรู้สึกผ่อนคลาย และส่งเสริมอารมณ์ในเชิงบวก การได้มีโอกาสแสดงออกผ่านศิลปะพื้นบ้านเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสามารถถ่ายทอดอารมณ์ ความคิดสร้างสรรค์ และตัวตนได้อย่างมีความหมาย ซึ่งส่งผลต่อการเสริมสร้างความภาคภูมิใจในตนเอง ความมั่นใจ และการได้รับการยอมรับจากสังคมในระดับชุมชน ผู้สูงอายุที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าวยังเกิดความรู้สึกว่าตนเองยังคงมีบทบาทและคุณค่าในสังคม โดยสามารถทำหน้าที่เป็นต้นแบบในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และประสบการณ์ชีวิตให้แก่คนรุ่นใหม่ได้อย่างสง่างาม

ภาพที่ 3 ชาวบ้านตำบลไทรตรังเข้าร่วมกิจกรรมออกกำลังกาย

หมายเหตุ. โดย ศศิณัฐ รักสุทธิ, 2567.

ภาพที่ 4 ชาวบ้านตำบลไทรตรังซึ้งฝึกซ้อมระบำคล้องช้าง

หมายเหตุ. โดย ศศิณัฐ รักสุทธิ, 2567.

2.4 ความสำคัญทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว

การแสดงระบำคล้องช้างมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชนผ่านการจัดงานเทศกาลหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแสดง การมีการแสดงระบำคล้องช้างเป็นส่วนหนึ่งของการจัดงานประเพณีหรือเทศกาลสำคัญในพื้นที่ เช่น เทศกาลสงกรานต์หรืองานรื่นเริงต่าง ๆ ของจังหวัด สามารถกระตุ้นความสนใจจากนักท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ ทำให้เกิดการไหลเวียนของรายได้เข้าสู่ชุมชน การดึงดูดนักท่องเที่ยวไม่เพียงแต่ช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังเสริมสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืนในภาคการท่องเที่ยว โดยการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแสดงพื้นบ้านทำให้มีการสร้างงานและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของชุมชนในด้านการท่องเที่ยว การเติบโตของภาคการท่องเที่ยวส่งผลให้เกิดการเพิ่มขึ้นของงานในภาคบริการ เช่น โรงแรม ร้านอาหาร และการขนส่ง ซึ่งสามารถสร้างรายได้และเพิ่มความเจริญรุ่งเรืองให้กับชุมชน นอกจากนี้ การส่งเสริมการท่องเที่ยวผ่านการแสดงระบำคล้องช้างยังสามารถนำไปสู่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ เช่น การปรับปรุงถนน การสร้างสถานที่ท่องเที่ยว และการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ซึ่งจะช่วยสนับสนุนการเติบโตทางเศรษฐกิจของชุมชนในระยะยาว การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และการส่งเสริมการแสดงพื้นบ้านยังช่วยให้ชุมชนมีโอกาสนในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนและเสริมสร้างความสามารถในการแข่งขันในตลาดการท่องเที่ยวที่มีการแข่งขันสูงในปัจจุบัน

ภาพที่ 5 ชาวบ้านตำบลไทรตรังซึ้งจัดการแสดงพื้นบ้านระบำคล้องช้างต้อนรับนักท่องเที่ยว

หมายเหตุ. โดย ศศิณัฐ รักสุทธิ, 2568.

2.5 ความสำคัญต่อการอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น

การฟื้นฟูและอนุรักษ์การแสดงระบำคล้องช้างยังคงเผชิญกับความท้าทายในการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท่ามกลางอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่รวดเร็วซึ่งอาจส่งผลให้ ความสำคัญและความเข้าใจในคุณค่าของการแสดงพื้นบ้านลดลงได้ โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนที่มีการรับข้อมูลจากสื่อที่หลากหลาย ดังนั้น การบูรณาการการแสดงพื้นบ้านเข้าสู่ระบบการศึกษาในโรงเรียนและการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการรักษาและถ่ายทอดศิลปะการแสดงพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งสำคัญเพื่อสร้างความคุ้นเคยและจิตสำนึกในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนให้คงอยู่ต่อไปในอนาคตการส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับการแสดงพื้นบ้านและการอนุรักษ์ศิลปะการแสดงในชุมชนจึงจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชน รวมถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนในการถ่ายทอดความรู้และรักษามรดกทางวัฒนธรรมให้สามารถสืบทอดต่อไปได้อย่างยั่งยืน ตัวอย่างเช่น การจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งช่วยอนุรักษ์ สืบทอด ถ่ายทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งด้าน อาหาร ศิลปะการแสดง และผลิตภัณฑ์สินค้าท้องถิ่นต่าง ๆ ในชุมชน

ภาพที่ 6 ชาวบ้านตำบลนครชุมเผยแพร่ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน

หมายเหตุ. โดย ศศิณัฐ รักสุทธิ, 2567.

ภาพที่ 7 แหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลไตรตรัง

หมายเหตุ. โดย ศศิณัฐ รักสุทธิ, 2567.

สรุปและอภิปรายผล

การแสดงระบำคล้องช้างเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่มีรากฐานมาจากวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดกำแพงเพชร โดยมีความเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมป่าไม้ในอดีต ซึ่งช้างได้รับการใช้เป็นแรงงานหลักในการขนย้ายไม้จากป่าสู่จุดรวบรวมริมคลองเพื่อส่งต่อไปยังพื้นที่อื่น การแสดงระบำคล้องช้างจึงมีลักษณะเป็นการจำลองกระบวนการฝึกฝนและควบคุมช้างในระบบเศรษฐกิจของชุมชน แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานที่สามารถระบุช่วงเวลาเริ่มต้นของการแสดงนี้ได้อย่างแน่ชัด แต่จากการศึกษาทางประวัติศาสตร์และข้อมูลจากปราชญ์ชาวบ้านสามารถสันนิษฐานได้ว่า การแสดงระบำคล้องช้างมีอายุไม่น้อยกว่าหนึ่งศตวรรษ และพบได้ในสองตำบลหลัก ได้แก่ ตำบลนครชุมและตำบลไตรตรึงษ์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความใกล้ชิดกันทั้งทางภูมิศาสตร์และวิถีชีวิต การฟื้นฟูระบำคล้องช้างของทั้งสองตำบลเริ่มต้นหลังปี พ.ศ. 2500 ซึ่งได้รับแรงผลักดันจากผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชรและผู้นำท้องถิ่น กระบวนการถ่ายทอดการแสดงยังคงอาศัยความรู้จากปราชญ์ชาวบ้านและผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และทักษะการแสดง เนื้อหาของการแสดงสะท้อนถึงวิถีชีวิตและโครงสร้างสังคมโดยการกำหนดบทบาทของผู้หญิงเป็นช้างและผู้ชายเป็นผู้จับช้าง ซึ่งเป็นการแสดงถึงวิถีการเกี่ยวพาราสีในอดีต นิยมจัดแสดงในงานสำคัญต่าง ๆ เช่น เทศกาลสงกรานต์ ประเพณีนบพระ-เล่นเพลง แม้จะไม่มี การบันทึกต้นกำเนิดที่แน่ชัด แต่เป็นศิลปะที่เกิดจากการสร้างสรรค์ร่วมกันของชุมชนและมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับบริบทสังคมในแต่ละยุคสมัย การแสดงดังกล่าวจึงถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงพลวัตทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งยังคงดำรงอยู่และได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมกับยุคสมัยเพื่อคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์และคุณค่าทางวัฒนธรรมที่สำคัญของท้องถิ่น

การแสดงระบำคล้องช้างมิได้เป็นเพียงกิจกรรมด้านความบันเทิงเท่านั้น หากแต่ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมคุณค่าทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น การมีส่วนร่วมในการแสดงระบำคล้องช้างถือเป็นกระบวนการหนึ่งของการอนุรักษ์และเผยแพร่มรดกทางวัฒนธรรม อันส่งผลต่อการเสริมสร้างความภาคภูมิใจในรากเหง้าทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของชุมชน ตลอดจนมีบทบาทในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกในชุมชนให้มีความแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การส่งเสริมและอนุรักษ์การแสดงศิลปะพื้นบ้านยังเป็นแนวทางที่เอื้อต่อการคงอยู่และการถ่ายทอดคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมในระดับชุมชนอย่างยั่งยืน อีกทั้งยังมีส่วนช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการสร้างโอกาสทางอาชีพในภาคศิลปวัฒนธรรม

จากการดำเนินการวิจัย การศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบำคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชรและวิเคราะห์ข้อมูลสามารถแบ่งประเด็นในการศึกษาได้ 2 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 การศึกษาประวัติความเป็นมาของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบำคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร พบว่า ระบำคล้องช้างเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดองค์ความรู้และความเชื่อเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น โดยได้รับการสืบทอดจากอีกรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่งผ่านกระบวนการเรียนรู้ปฏิบัติตามแบบแผนที่สืบทอดกันมา การสืบทอดการแสดงสะท้อนหลักคติชนวิทยาในหลายมิติ ได้แก่ 1. การถ่ายทอดด้วยวาจา การแสดงระบำคล้องช้างมิได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ถ่ายทอดผ่านการเล่าขานและปฏิบัติจริง ซึ่งสอดคล้องกับหลักคติชนที่มุ่งเน้น การสืบทอดความรู้ ความเชื่อ และวัฒนธรรมโดยใช้คำบอกเล่าเป็นเครื่องมือสำคัญ 2. การเรียนรู้ผ่านการสังเกตและปฏิบัติจริง ผู้แสดงเรียนรู้จากการสังเกตผู้รู้หรือผู้สูงอายุในชุมชน แล้วฝึกปฏิบัติสืบทอดกันมา วิธีการดังกล่าวเป็นกระบวนการเรียนรู้

เชิงประสบการณ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากรุ่นสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยไม่สามารถระบุแน่ชัดว่ามีผู้ริเริ่มหรือผู้ประดิษฐ์การแสดงนี้เป็นคนแรก ลักษณะการสืบทอดดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีคติชนวิทยาของประเทือง คล้ายสุบรรณ (2531, น. 4) ที่กล่าวไว้ว่า คติชนวิทยา คือสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดสืบทอดต่อ ๆ กันมา โดยการบอกเล่าหรือจดจำปฏิบัติตามต่อ ๆ กันมา และไม่สามารถบอกได้ว่าใครเป็นผู้แต่งหรือผู้ประดิษฐ์ ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และวิถีปฏิบัติเหล่านี้ถูกส่งสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ดังนั้น การแสดงระบำคล้องช้างจึงถือเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงองค์ความรู้ ทักษะและแนวคิดของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งควรได้รับการศึกษาและรวบรวมอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สามารถสืบทอดไปสู่คนรุ่นหลังและอนุรักษ์ไว้เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของจังหวัดกำแพงเพชรต่อไป การแสดงระบำคล้องช้างจึงถือเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงองค์ความรู้ ทักษะและแนวคิดของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งควรได้รับการศึกษาและรวบรวมอย่างเป็นระบบ เพื่อให้สามารถสืบทอดไปสู่คนรุ่นหลังและอนุรักษ์ไว้เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของจังหวัดกำแพงเพชรต่อไป

ประเด็นที่ 2 การศึกษาความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบำคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร พบว่า ปัจจุบันการตระหนักถึงคุณค่าของศิลปะการแสดงพื้นบ้านมีแนวโน้มลดลง เนื่องจากอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติและข้อจำกัดในการถ่ายทอดจากศิลปินต้นแบบสู่เยาวชน เพื่อรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและป้องกันการสูญหายของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ควรมีการบูรณาการศิลปะการแสดงพื้นบ้านเข้าสู่ระบบการศึกษาในโรงเรียนและชุมชน เพื่อสร้างความคุ้นเคยและส่งเสริมจิตสำนึกในการอนุรักษ์ นอกจากนี้ ศิลปะการแสดงพื้นบ้านยังมีบทบาทสำคัญในเชิงเศรษฐกิจ โดยสามารถใช้เป็นกิจกรรมในการส่งเสริมการท่องเที่ยวและสร้างรายได้ให้กับชุมชน การฟื้นฟูและอนุรักษ์การแสดงพื้นบ้านจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน รวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่คนรุ่นใหม่ การส่งเสริมให้ศิลปะการแสดงพื้นบ้านมีสถานะที่มั่นคงในสังคมจะช่วยธำรงรักษาคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมให้คงอยู่และสืบทอดต่อไปอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับงานวิจัยของ ศุภโชคชัย นันทศรี (2564) ได้ศึกษางานวิจัย เรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของการแสดงพื้นบ้านในตำบลไตรตรัง อำเภอมือง จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า ศิลปินพื้นบ้านเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสืบทอดเผยแพร่ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ในนครไตรตรัง ได้แก่ ระบำก.ไก่ ระบำคล้องช้าง และรำวงพื้นบ้าน ควรมีการจัดการแสดงทั้งภายในและภายนอก ชุมชนไม่ว่าจะเป็นงานบุญ งานจ้าง งานประเพณีและงานเทศกาลต่าง ๆ อาทิ ประเพณี นบพระเล่นเพลง เทศกาลสงกรานต์ งานวัด งานรื่นเริง และงานมงคลต่าง ๆ ให้กับผู้ชมทุกเพศทุกวัย โดยเน้นไปยังกลุ่มเด็ก และวัยรุ่นอายุประมาณ 10-16 ปี และกลุ่มผู้สูงอายุการแสดงดังกล่าว ไม่เพียงสะท้อนถึงวิถีชีวิตของชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมและถ่ายทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมที่สำคัญให้กับคนรุ่นหลัง

การศึกษาค้นคว้า พัฒนาการ และความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบำคล้องช้าง ในจังหวัดกำแพงเพชร ผู้วิจัยมีความประสงค์ศึกษาและเก็บรวบรวมองค์ความรู้ในเรื่องของความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน ชุด ระบำคล้องช้างในจังหวัดกำแพงเพชร เพื่อเป็นฐานข้อมูลให้ชนรุ่นหลังได้ทราบถึงประวัติความเป็นมา พัฒนาการ และความสำคัญของการแสดงระบำคล้องช้าง ที่ได้มีการสืบทอดและถ่ายทอดต่อกันมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งทำให้เห็นชัดเจนและเป็นเชิงประจักษ์มากยิ่งขึ้นหากไม่มีการศึกษาและรวบรวมไว้อาจทำให้องค์ความรู้ต่าง ๆ สูญหายไปตามกาลเวลา จึงทำให้ผู้วิจัยได้ศึกษาและวิเคราะห์ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์ วิเคราะห์และนำเสนอในรูปแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปะการแสดงพื้นบ้าน

ชุด ระบายล้องช้างอย่างเป็นระบบ อีกทั้งยังเป็นการสนับสนุนการเรียนรู้และการศึกษาทางวิชาการเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นในจังหวัดกำแพงเพชรให้ดำเนินต่อไปอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาศิลปะการแสดงพื้นบ้านในภูมิภาคอื่น ๆ เพื่อก่อให้เกิดการอนุรักษ์ สืบสาน รวมถึงพัฒนาและต่อยอดสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ท้องถิ่น ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งจะเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและภูมิภาค พร้อมทั้งช่วยส่งเสริมเอกลักษณ์และความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ ได้อย่างยั่งยืน

2. ควรมีการวิจัยในเชิงเปรียบเทียบและเชิงประยุกต์ เช่น การศึกษาความแตกต่างระหว่างการแสดงระบายล้องช้างในแต่ละท้องถิ่น หรือการประยุกต์ใช้ระบายล้องช้างในกิจกรรมร่วมสมัย เช่น การเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ศิลปะบำบัด หรือกิจกรรมนันทนาการสำหรับผู้สูงอายุ เพื่อขยายบทบาทของศิลปะพื้นบ้านในสังคมปัจจุบัน

3. ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเยาวชนและคนรุ่นใหม่ในการศึกษาศิลปะการแสดงพื้นบ้านระบายล้องช้าง ผ่านกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ทั้งในระบบการศึกษาและกิจกรรมชุมชน เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น

รายการอ้างอิง

- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2559). ศิลปะการแสดง:มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ. (พิมพ์ครั้งที่ 3, น. 1).
นนทบุรี:สำนักงานกิจการโรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.
- จริน ศรี. (2541). การละเล่นของเด็กอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยทักษิณ].
- ประเทือง คล้ายสุบรรณ. (2531). วัฒนธรรมพื้นบ้าน (น. 4). สุทธิสารการพิมพ์.
- ประภาศรี อึ้งกุล และคณะ. (2557). การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น การแสดงพื้นบ้านร่ำวงเวียนครกกรณีศึกษาตำบลนาพล อำเภอมะนัง จังหวัดตรัง. มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต.
- ศุภโชคชัย นันทศรี. (2564). ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของการแสดงพื้นบ้านในตำบลไทรตรัง อำเภอมะนัง จังหวัดกำแพงเพชร. วารสารนิเทศศาสตร์ปริทัศน์, 25(3), 25-58.
- ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม. (2555). ระบายล้องช้างนครชุม. สืบค้นเมื่อ 24 มิถุนายน 2567. จาก <http://www.m-culture.in.th/album/79816>
- สมหวัง คงประยูร. (ม.ป.ป.). ศิลปะพื้นบ้าน. โรงพิมพ์ส่งเสริมธุรกิจ.
- สันติ อภัยราช. (2544). การแสดงพื้นบ้านของชุมชนโบราณเมืองกำแพงเพชร. สภาวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร.
- อมรรัตน์ เกียงขจร. (2541). ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมแม่น้ำปิง : กรณีศึกษาลองสวนหมาก จังหวัดกำแพงเพชร. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- เอนก นาวิกมูล และคณะ. (2565). ช้างลากท่อนไม้ซุงลงแม่น้ำในจังหวัดกำแพงเพชร [รูปภาพ]. จากสมุดภาพกำแพงเพชร. บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.